

забарвленням. На синтаксичному рівні переважають питальні, окличні, спонукальні й обірвані речення, які передають емоції протесту, агресії, страху, страждання, гніву, розгубленості, відчаю персонажів. Позамовні вияви конфліктності осіб представлено через систему невербальних (а саме: жести, поза, міміка, простір) та паравербальних (висота, гучність, швидкість звуків мови; паузи, покашлювання, зітхання, стогони) проявів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоус Н.А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве: семантические и прагматические аспекты: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Наталья Анатольевна Белоус. – Краснодар, 2008. – 48 с.
2. Каменский М.В. Социолингвистическая парадигма дискурсных маркеров: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Михаил Васильевич Каменский. – Ставрополь, 2007. – 19 с.
3. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта: [учеб. пособие] / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
4. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Матіос. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2011. – 368 с.
5. Матіос М. Майже ніколи не навпаки: [Електронний ресурс] / Марія Матіос. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2007. – 176 с. – Режим доступу: http://lib.mn/blog/mariya_matiyos/95557.html
6. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба: [Електронний ресурс] / Марія Василівна Матіос. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 112 с. – Режим доступу: <http://lib.mn/blog/mariyamatiyos>

КОНФІКСИ З ПРЕПОЗИТИВНИМ КОМПОНЕНТОМ НАВ- У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИСЛІВНИКА

Білоусенко П.І., д. філол. н., професор

Запорізький національний університет

Остряньська О.В., старший викладач

Мелітопольський відокремлений підрозділ

Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

У статті розкрито причини та умови появи в історії української мови похідних прислівників, утворених за допомогою конфіксів з препозитивним компонентом нав-, показано роль синтаксису у формуванні цих формантів, де компонент на- первинно був плеонастичним елементом.

Ключові слова: конфікси, історія, препозитивний компонент нав-, плеонастичний елемент, похідні прислівники.

Белоусенко П.И., Острянская О.В. КОНФИКСЫ С ПРЕПОЗИТИВНЫМ КОМПОНЕНТОМ НАВ- В СТРУКТУРЕ УКРАИНСКОГО НАРЕЧИЯ / Запорожский национальный университет, Мелитопольское обособленное подразделение Запорожского института экономики и информационных технологий, Украина.

В статье раскрыты причины и условия появления в истории украинского языка производных наречий, созданных при помощи конфиксов с препозитивным компонентом нав-, показана роль синтаксиса в формировании этих формантов, где компонент на- первично был плеонастическим элементом.

Ключевые слова: конфиксы, история, препозитивный компонент нав-, плеонастический элемент, производные наречия.

Bilousenko P.I., Ostryanska O.V. CONFIXES WITH A PRE-POSITIVE COMPONENT НАВ- IN THE STRUCTURE OF UKRAINIAN ADVERB / Zaporizhia National University, Melitopol Independent Affiliate of Zaporizhia Institute of Economics and Information Technology, Ukraine.

The article considers the reasons and conditions of appearance of derivative adverbs in the Ukrainian language, formed with confixes with a pre-positive component нав- as well as the role of syntax in forming formants, whereas the component на- was originally a pleonastic element.

Key words: confixes, history, pre-positive component нав-, pleonastic element, derivative adverbs.

Згадані конфікси появилися в номенклатурі словотворчих засобів української мови порівняно недавно. До лексем із початковим компонентом **нав-** у їхній словотвірній структурі в українській мові давньокіївського періоду належав прислівник *навъзпѣть* (1229 СДЯ V 132) “назад”, у Хроніці Амартола XI ст. (список XIII-XIV ст.) це слово фіксується зі значенням “навзнак, горілиць” (Там само). У цей період функціонував також прислівник *възпѣть* (див. СДЯ II 111) зі значенням “назад” чи “знову”. Походження обох цих адвербативів пов’язують з іменником *пята* (Ф I 363) чи *пятиться* (Черных I 601), пор. *възпѣтити* (СДЯ II 110) “примусити рухатися у зворотньому напрямку”.

Із цим значенням у XVII ст. документується прислівник *навспак* (сер. або др.пол. XVII Син 129), який вважають результатом злиття прийменника *на-* з незасвідченим в українських джерелах прислівником **узпак*, утвореним з прийменника *уз* і основи *пак*, значення “навпаки” могло розвинутися в західних говорах під впливом чеського *naprátek* “назад” (ЕСУМ IV 19-20). Приблизно в цей же час у словниках документується прислівник *навзнакъ* (1627 БерЛекс 19), *навзнакъ* (Тимч I 449) “навзнак, горілиць, на спині”, яке вважають праслов’янським утворенням з прийменників *на*, *въз* і остаточно не з’ясованого компонента *пакъ*, збереженого в сербському і хорватському *наком* (*након*) “після, за” (див. ЭССЯ XXI 200; ЕСУМ IV14).

Етимологічна затемненість згаданих дериватів утруднює визначення статусу початкового елемента **нав-** у них. Однак невзбарі, десь з початку XVIII ст., у пам’ятках фіксуються живомовні утворення з початковим **нав-**, яке однозначно можна кваліфікувати як компонент конфікса: *и застал сотника, ...виехавишего навстрѣчь* (1716 ДНРМ 86) від *стрічати*; *онъ из а дворомъ ... билъ навздогонъ, гдѣ ни попадя* (1778 356) від *здоганяти*. Свого часу В.В. Німчук резонно заявив, що **нав-** з’явився в результаті контамінації *на* та *в* [12, с. 379]. Не заперечуючи проти цього твердження, спробуємо з’ясувати умови і причини такої контамінації, звернувшись до природи обставинних прислівників. Виникнувши в дослов’янський період [16, с. 120; 12, с. 342 та ін.], частково продовжуючи індоєвропейський стан [11, с. 377], праслов’янський прислівник виступав уже сформованим класом слів, хоча лише незначна їх кількість сягає глибини праслов’янської єдності [15, с. 10; 9, с. 25; 4, с. 19 та ін.]. “Включення окремих слів, форм слів і синтаксичних сполучень у ту чи іншу мовну групу завжди зумовлено їхньою функцією”, – зауважував Пауль [див. 14, с. 278]. Такою функцією для прислівника з самого початку його виникнення було виконання ролі обставини [16, с. 120; 8, с. 364 та ін.], що спостерігається на всіх етапах формування цієї категорії слів [див. 11, с. 377; 1, с. 306; 8, с. 364 та ін.], а це, зрештою, дало підстави І.Р. Вихованцю цілком резонно назвати розглядані слова *обставинниками* [3, с. 7]. З обставинним значенням могли виступати як окремі слова – безприйменникові відмінкові форми імені, наприклад, давньоруськоукраїнські *горѣ* “вгору, догори”, *върхъ* “вверх”, *лѣтъ* “влітку” та ін., так і сполучення повнозначних слів (*дньсьь*, *сегодня*, *топерво* “щойно” тощо) чи прийменниково-відмінкові словоформи. У синтаксисі української мови протягом останнього тисячоліття спостерігається процес бурхливого зростання кількості прийменниково-відмінкових форм, які в багатьох випадках замінили обставинні безприйменникові конструкції [18, с. 92; 13, с. 214], тобто спосіб прилягання в підрядних словосполученнях замінюється на опосередковане (прийменникове) керування. Ці тенденції, до речі, властиві й російській мові [див., наприклад, 10, с. 47]. Прийменниково-відмінкові конструкції були формально виразнішими, ніж безприйменникові [див. 13, с. 214], вони більш точно й диференційовано передавали думку. Конструкції наведеного типу з огляду на всілякі причини перебувають на різних етапах адвербіалізації, далеко не всі з них стали морфологічними прислівниками [див. про ступені адвербіалізації прийменниково-відмінкових форм 2, с. 189-192]. Однак постприйменникові компоненти (субстантиви з неповною парадигмою) мають обставинне, а не об’єктне значення, тяжіють до абстрактної семантики, вони повною мірою (=повною парадигмою) так і не ввійшли до лексичної системи мови, а згадані фактори сприяють процесові переходу прийменниково-відмінкових структур у прислівники [див. 6, с. 86; 7, с. 116; 17, с. 43 та ін.]. Завдяки адвербіалізації прийменниково-відмінкових форм іменника, у мові з’явилися прислівники типу *вниз*, *уверх*, *вкруг*, *вночі*, *увечері*, *догори*, *додолу*, *потім*, *зночі*, *навесні* та багато інших.

У постприйменниковій позиції з давніх часів, крім іменників, закономірно могли виступати окремі субстантиви-займенники: *прѣжд(о) законъ. ти по томъ блг(о)ть* (1037-1050 ІлСл 79); *первое побѣгоша Поршане. пото(м) Изславъ* (к. XII/бл. 1425 ЛК 382); *По томъ ... создахъ ц(е)рк(о)вь* (XII/XIV УВ 23); *А по семь не надобѣ въстоупатисѧ ни дѣтемъ моимъ, ни вноучатомъ* (Там само); *надѣто* (1322 ССУМ II 13), *Лишне: ...назбы(т), надто* (1627 БерЛекс 59); *потымъ, затымъ* (1643 Грам 50) та деякі інші.

Прийменники ж, як відомо, є засобом вираження залежності іменника (чи його еквівалента) від інших слів у реченні. Проте розвиток прийменниково-відмінкових конструкцій стримував “дефіцит” субстантивів із потрібними для мовця в конкретній ситуації семантичними параметрами. Поштовхом же до внутрішнього (сміслового) програмування висловлення у формі згаданих конструкцій була відсутність в наявних у мові іменниках потрібної семантичної ідеї, зате вона є в інших частинах мови, що спричинює появу в мовленні новотворів-субстантивів, які виконують спеціалізовану функцію: виступати в постприйменниковій позиції обставинних прийменниково-відмінкових конструкцій. Ці субстантиви могли мати як віддієслівне, так і відприкметникове походження. Іменники зі згаданою спеціалізованою функцією, хоч і нечасто, але траплялися вже в пам’ятках давньокіївської доби, наприклад: *бѣ бо рать*

велика бес перестани (1118/1425 ПВЛ 127). І.І.Срезневський вважав цю конструкцію приєднанково-відмінковою, однак іменник **перестань* в “Матеріалах” екземпліфікує лише приєднанково-відмінковою формою *бес перестани* (Ср. II 915), як і його церковнослов'янський неповноголосний відповідник **прѣстань* (Там само 1695). Укладачі СДЯ резонно вважають форму *безперестани* прислівником (СДЯ I 132), як і *безпрѣстани* (135). Схожі за походженням іменники неповної парадигми – складники приєднанково-відмінкових конструкцій – ми бачимо в інших формах: *бѣ бо уже в заморозь* (142); *Галичане изоимаша изслави(ч) на розгонѣ* (к.ХІІ/1425 ЛК 464); *онъ же в оторонѣ выскочивъ по нихъ* (587); *Романъ же слышетъ без опася к моужемъ Галичкимъ* (660); *и оударшиа на росвѣтѣ по нихъ* (677) тощо.

Ця тенденція особливого розвитку набула в мові наступних століть. У постприєднанковій позиції виступають здебільшого новотвори-девербативи з нульовим формантом: *без упраса* (1480 ССУМ II 481); *куля навьлет прошла* (1584 АЖ 84); *наглая, по мусу утрата* (1620 УП 166); *войско в поготовѣ стало* (1638 ДСО 25); *рушилъ на отсѣчь войску* (до 1672 ЛСам 21); *без вѣдома ... вашого* (1711 Гетьм 49); *пойти на пролом* (1720 ЛВел I 68); *вплавъ пустишиа* (433); *отпуститъ на поруки* (1724 ЯМ 147) *на пробу привезлъ горѣлки* (155) *де(р)жалъ в запє(р)тѣ* (1726 Гетьм 79) та багато ін.

У ряді структур постприєднанкові компоненти традиційно, навіть у найновіших дослідженнях [див. 5], вважають адективами. Однак уже в українській мові давньокиївського періоду приєднанник не міг поєднуватися з прикметником у принципі, оскільки прикметник давно вже відмежувався від іменника й виступав окремою частиною мови з притаманним йому лексичним значенням, граматичними характеристиками, а приєднанник за визначенням поєднується лише з іменниками. Тому постприєднанкові компоненти в конструкціях типу *изънова, направо, помалу, вѣскорѣ, вѣборзѣ* і под. не є прикметниками, наприклад: *О моиси, како проведе Изъты по суху, водѣ сѧ раздѣливши на вѣ частии* (ХІ/ХІІІ-ХІV ХА 5) “по сухому місцю”, *суху* – це іменник неповної парадигми, який утворено від прикметника *сухийи*, він тут виступає в місцевому відмінку й закономірно має закінчення іменників новостворюваної другої відміни, пор.: *ходихъ по морю и по въздуху* (ХІІ/ХІV СДЯ VI 442), пор. *они же ... извлекоша на сухо мрежу* (ХД 51), *банкою насухо по плєцохъ ставитъ* (1759-1775 ЛО 51). Інші приклади: *Възберник ѿ первыхъ словесехъ въпростѣ* (ХІ/ХІІІ-ХІV ХА 5); *познають ли на долзѣ оу кого купишь* (ХІ/1282 ПР 125); *яко хоцетъ измлада Б(о)гу датися* (ХІІІ/ХV КП 22) “з молодих літ”, іменник *млада*, що тут ужитий у родовому відмінку, утворено від прикметника *младъ*, пор. *въ поустиню вѣселисѧ измлади ѿ(т) пелень самѣхъ* (ХА 226); *Тѣмъ словѣсомъ и по малу не хотя вѣрова* (ХІ/ХVІ ИФ 172), пор. *И помале вѣсть бысть, яко Антигонъ убьенъ бысть* (Там само подобенъ *Иорданъ къ рѣцѣ Сновѣстѣи, и виширѣ, и въ глубле* (1106-1108/ХV ХД 22); *Есть же дуботъ святый у пути на близу* (34); *И ест пещерка та вдалѣ отъ Преображенія* (55); *Женою сперва прадѣдъ ... изъ рая изгнанъ бысть* (ХІІ/ХVІ ДЗ 32); *Изславъ ... поѣха в борзѣ с полком своимъ къ Перетаславлю* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 311); *оувороти конѧ на право* (349); *зовучи къ кнзю на обѣдѣ ѿ(т) мала и до велика* (369); *а промежи кнзи сѣмо стаиша ѿ(т) Вячеслава. ѿ(т) Изслава по праву* (427), *идоуцоу емоу по ровни* (ХІІІ/бл.1425 ЛГВ 767); *а потомъ, пустивши Чишковку въ право, а въ лево Ретовською поступаючи ... ажъ ку Пруднику идучи* (1322 П 21); *по дробноу* (1475 ССУМ II 168); *направо* (1491 23); *одново* (ХV 76); *потрезвоу* (ХV 215); *наноу* (1500, 20); *згола* (1596 Лекс3из 27), пор. *не мѣемъ з(ъ)гола чимъ ро(с)латися* (1710 ДНМ 40); *поблизу рьмѣ* (1627 БерЛекс 178); *мы обоє квитиємо о(д) мала до вела* (1579 АО 59); *налѣво* (Грам 1643 49); *По молодецку, По простацку* (сер. або др. пол. ХVІІ Син 145); *По просту* (146); *тот впрудоце скоротится так же* (1670-1696 ІВ 151); *без вѣдома ... вашого* (1711 Гетьм 49); *а ишихъ ... допрашивалъ пороз(ъ)нь* (1724 ДНМ 158), пор. *сказалъ во(и)товѣ ти(х) з(ъ)лодогъ роз(ъ)вести нарзно; знакъ битій вдовѣжъ якъ би на польпалця* (1740 280); *ѿ(т)далецѣ ... тую рѣчь слѣха(ѣ)* (1752 326); *Приступи, царенку, до близу, уклонись царівні до низу* (Гр I 73); *Солдати рушили вглиб країни* (Ю.Смоліч). Другі компоненти таких конструкцій теж зрідка могли мати означення, пор. *до останку* – до самого останку, *з малку* – з самого малку.

Досить часто в постприєднанковій позиції могли виступати субстантиви адвербативного походження: *И отвсоду обишедше, избиваху жиды* (ХІ/ХVІ ИФ 179) (*всѣоду*), пор.: *и поткоша на нь вси ... ѿ(т)всѣода* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 432) (*всѣода*); *испытахъ добрѣ отъ суцихъ ту издавна* (1106-1108/ХV ХД 10); *извну написана хитро* (15); *и есть кладязетъ и до днесъ подъ горою тою* (34); *сѣ заутра и до вечера* (к.ХІІ/бл.1425 ЛК 359), пор. *сѣ завтриа же сѣде в немъ* (295); *и ѿ(т)тудѣ слюче межю собою* (296), пор. *и ѿ(т)тоудоу възвратишасѧ* (320), *и ѿ(т)тудѣ ѣха къ стои Богородици* (403); *кр(с)тъ и донинѣ стоить* (ХІІІ/бл.1425 ЛГВ 732); *вознаша и в гра(д) Белзѣ, и за мало города не взяша* (745); *отъ юны врьсты дозодѣ* (ХІІІ/ХV КП 31); *и изведет тя отсѣду* (33); *которыи теперь мають и напотомъ набудуть* (1398 П 103); *отдавна* (1475 ССУМ II 101); *внѣ: звѣтра, надворѣ, кромѣ* (1627 БерЛекс 16); *извѣстно: запєвне, достатєчне, допєвна, и безпєчноу* (БерЛекс 45); *по(д) рейментарскіе ноги навсєгда мя пове(р)гаю* (1716 ДНМ 89); *придай яго(д) ...з(ъ)груба притолчени(х)* (1759-1775 ЛО 20); *узмажъ яече(н)ку зрѣдка* (50); *Кто шалвию из виномъ оуживаетъ, то звнутрь болѣчки не растутъ анѣ внутрѣ не прінікають* (др. пол. ХVІІІ КЛ 97); *жївого срѣбра лотъ розотри на мѣлко* (104) тощо.

Такі конструкції могли творитися поєднанням прийменника **в** з іменником віддієслівного або відприкметникового походження, наприклад: *вкупє зь сынклитомъ нашимъ радити* (1322 ССУМ I 178), *учине(н)емь в заруку пяти тисече(и) золоты(х)* (1609 ДМВН 176), *вши(р) и вду(ж) ро(с)тягаєт* (1643 223), *добро брати(и) в(ь)купѣ жити(и)* (к. XVII КЗ 51) та ін.

Нерідко в пам'ятках староукраїнської мови документуються конструкції такого ґтибу з прийменником **на**: *надвоє роздѣливши* (1421 ССУМ II 13), *накорень спалили* (1609 ДМВН 57), *наединѣ не та(к) ско(р)бно перебувати* (к. XVII КЗ 95); *бралъ в мене на боргъ по ки(л)кадесят куфовъ горѣлки* (1713 ДНРМ 63), *насилу з двора ви(ш)оль* тощо. За нашими даними, конструкції такого ґтипу кількісно переважали. Саме в цій групі є деривати, які швидше можна віднести до морфологічних, а не морфолого-синтаксичних утворень.

Процес словотворення позначений певною мірою ознакою автоматизму, внаслідок чого, у разі відсутності іменника з необхідними семантичними параметрами, у постприйменникову позицію міг потрапляти прислівник на **в(-у)**, цей процес схематично можна показати так: *на + умисне = навмисне, на + вкруг = навкруг* тощо. Виходячи з таких міркувань, нам видається, що згадані на початку статті прислівники утворено саме таким чином: *на + възнять = навъзпѣть, на + узнаки = навзнакъ*. За зразками, утвореними морфолого-синтаксичним способом, почали продукуватися конфіксальні адвербативи.

Прислівники з префіксами **на-** або **в-** в семантичному сенсі є досить різноплановими: пор. значення дериватів *наперевіс, напихваті, нарізно, нашивидку, напризволяще, напропаще, назирці, наодріз, напоказ, наповал, напрокат* або *впритул, вроздріб, урозтіч, впорожні, възгин, вдвох* тощо. Конфікси з препозитивним компонентом **нав-** почали творити прислівники зі звуженим колом значень. Протягом тривалого часу було утворено до десятка конфіксів зі згаданим першим компонентом.

Конфікс **нав-...-в** бере участь у творенні девербативів, десубстантивів, трапляються й деривати, мотивовані прикметниками або прикметниками й прислівниками одночасно:

- віддієслівні деривати: *и застал сотника, ... виехавшего навстрѣч* (1716 ДНРМ 86); *онъ і за дворомъ ... билъ навздогонъ, гдѣ ни попада* (1778 356), *навздогін* (Гр II 468; СУМ V 29) “услід за тим, що віддаляється” від *здоганяти*; *навгін* (Ж 466) “наздогін” від *ганяти, знати*; *навперіч* (Ж 468) “наперекір” від *перечити*; *навскач* (Ж 466) “дуже швидким бігом” (*скакати*); *навдогад* (Гр II 467) “на здогад” від *догадуватися*; *навбач* (Там само) “на вигляд”, співвідносне з *бачити*; *навгадъ* (Там само) “наугад”, співвідносне з *гадати* або *вгадати*; *навзаклад* (468) (*закладати-ся*); *навкір* (471) “наперекір” (*корити-ся*); *навскач* (473) “галопом”; *навдогад* (СУМ V 26) “наздогад”; *навзамін* (29) “на заміну” (*замінити*); *навкидъ* (36) “кидаючи з силою”; *навперегін* (40) “навперегони” (*переганяти*); *навперемін* “наперемінку, по черзі, замінюючи одного одним” від *перемінити* та ін.;

- відіменникові похідні: *навстіж* (1840 Б-Н 235) “навстіж” від іменника **стежер* (**стежей, *стежень*) “завіс” (див. ЕСУМ IV 20); *навпик* (Ж 468) “наперекір”, пов'язане з *піка чи в піку* (див. ЕСУМ V 18); *навкруг* (Гр II 470); *навкопить* (471) “рикошетом”, співвідносне з *копито* (ЕСУМ IV 17); *навкіл* (СУМ V 36) “навколо”, співвідносне з *коло*; *навпіл* (40) “пополам, наполовину” (половина);

- відприслівникові деривати: *навкось* (УмСп I 81; 149 Гол 422) “навскіс, не прямо, а під кутом до чого-небудь, криво, навскоси”, співвідносне з *косо* або *косий*, пор. *навкіс* (Кр 815 СУМ V 36) “те саме”; *навзбіч* (СУМ V 29) “стороною” від *збоку*; *навпрост* (41) “навпростець”, співвідносне з *просто* “прямо”.

За допомогою конфікса **нав-...-ки** творяться головню девербативи, зрідка трапляються похідні, мотивовані іменниками та прикметниками:

- девербативи: *наввипинки* (Гр II 467) “стоячи струнко, витягнувши руки по швах” від *випинати*; *наввиринки* (467) “занурюючись і винирюючи”; *навбитки* (467); *навзаходи* (468) “на заході (сонця)”; *навлежачки* (471), пор. *навлежски – навлежачки* (Гр II 471; СУМ V 37) “лежачи, у лежачому положенні”; *навхильки* (474) “нахилившись” (хилитися); *наввимашки* (СУМ V 26) “спосіб плавання з попереминим викиданням рук вперед” (*вимахувати*); *навперемінки* (40) “по черзі”; *навприсідки* (41); *навстоячки* (42); *навтямки* (43) “натякаючи”, співвідносне з *тямити*; *навтрюхи* (ВТСУМ 715) “бігом” від *трюхати* “бігти нешвидко, повільно”;

- десубстантиви: *навкулачки* (Кр 1289; СУМ V 37); *навколінки* (СУМ V 37) “на колінках”;

- деад'єктиви: *наввишки* (Гр II 467; Ж 466) “заввишки” від *високий*; *навсправжки* (СУМ V 41) “посправжньому, як слід”.

Морфемний комплекс **нав-...-и** виявлено в адвербативах різної частиномовної похідності:

- девербативи: *навтики* (1840 Б-Н 235), *навтіки, навтеки, навтьоки* (Кр 1444) “швидко тікаючи”; *навзаводи* (1840 Б-Н 234); *навдьори, навдери* (Гр II 467) “навтьоки”, пор. *дернути, деронути* “швидко побігти” (ЕСУМ

П 40); *навскоки* (Кр 1186) “навскачки”; *навзаводи* (Там само) “з максимальною швидкістю”; *навпереваги* (Кр 1333) “тримаючи щось (зброю) перед собою, з нахилом уперед” тощо;

- десубстантиви та деад’єктиви: *навкрузи* (УмСп II 52; СУМ V 37) “кругом, округ, навколо”; *навкоси* (УмСп II 39, 145; Кр 106, 815, 1261, 1333; СУМ V 36) “скісно, косо, криво; навскоси; навскіс”, співвідносне з *косий* або *косо*.

Конфікси *нав-...-а, нав-...-і, нав-...-у, нав-...-ах, нав-...-ець, нав-...-ці* вичленовуються в небагатьох похідних: *навкося* (УмСп II 39, СУМ V 36, 145) “скісно, косо, криво; навскоси; навскіс” від *косо*; *навзаході* (СУМ V 29) “на заході”; *навкидя* (Ж 467, СУМ V 36) “кидаючи з силою”; *навлежа* (СУМ V 36) “лежачи, у лежачому положенні”; *навколінці* (36) “навколішки” (*колінки*); *навправці* (41) “навпростець”, співвідносне з *правець* “напрямок” (ЕСУМ IV 18); *навгору* (*наугору*) (Б-Н 239); *навпереміну* (Кр 195, 2192, 1333, СУМ V 141) “по черзі, замінюючи одного одним”; *навдивовижу* (СУМ V 26); *навколішках* (СУМ V 36) “на колінах”; *навишпінках* (44) “на кінчиках пальців ніг” (*навишпінках* < *навспінках*) (див. ЕСУМ IV 20); *навпрямець* (Кр 1328, 2520) “навпростець, прямо”; *навздогінці* (СУМ V 29) та ін.

Таким чином, контамінація прийменника **на** з наступним префіксом прийменникового походження **в-** спричинили появу конструкції **нав-**, котра в структурі слова виступала префіксом (рідше) або (частіше) препозитивною частиною ряду конфіксів, за допомогою яких почали творитися прислівники зі значенням способу дії. На східнослов’янському тлі такі адвербативи у словотвірній структурі мали виразні ознаки національно-самобутніх рис.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АЖ** Актова книга Житомирського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.) / підгот. до вид. М.К. Бойчук. – К.: Наук. думка, 1965. – 191 с.
- БерЛекс** Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука: Надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – XL, 272 с.
- Б-Н** Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1966. – 423 с.
- ВТСУМ** Великий тлумачний словник української мови (з додатком і доповненнями) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
- Гетьм** Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: 3б. документів / упор., автор передмови та комент. В.Й. Горобець. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с.
- Гол** Дзєндзелівський Й.О., Зузана Ганудель. Словник української мови Я.Ф.Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 10. – Пряшев: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, 1982. – 612 с.
- Гр** Словарь української мови / Зібр. ред. журн. “Киевская старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.
- Грам** Граматика слов’янська Івана Ужевича / підготовка до друку І.К. Білодіда, Є.М. Кудрицького. – К.: Наук. думка, 1970. – 432 с. Передмова ХХVI. Переклад, примітки, покажчик слів і граматичних форм, бібліографія. – 113 с.
- ДЗ** Слово Даниїла Заточника по редакціям XII и XIII вв. и их переделкам / подгот. к печати Н.Н. Зарубин. – Л.: Изд-во АН СССР, 1932. –XVI, 166 с. XIII ил.
- ДМВН** Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. 3б. акт. документів / підгот. до вид. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова, В.Ю. Франчук, Т.К. Черторизька. – К.: Наук. думка, 1981. – 316 с.
- ДНМ** Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Мат. сотенних канцел. і ратуш Лівобереж. України) / підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наук. думка, 1976. – 416 с.
- ДСО** Дневникъ Симеона Окольского. 1638 // Летопись событий въ Юго-Западной Россіи въ XVII вѣкѣ. / сост. Самоиль Величко. – К., 1864. – С.183-296.

- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови / за ред. Л.С. Мельничука. Т.4. – К.: Наук. думка, 203. – 656 с.
- Ж** Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник / Є.Желехівський, С.Недільський. – Львів: Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. – Т. 1-2. – 1117 с.
- ЗизЛекс** “Лексис Лаврентія Зизанія” // Лексис Лаврентія Зизанія Синоніма Славеноросская / підгот. текстів пам’яток і вступ. ст. В.В. Німчука. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 23-89.
- ИФ** Мещерский Н.А. История иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе / Н.А. Мещерский. – М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 578 с.
- ИВ** Величковський І. Твори / І. Величковський. – К.: Наук.думка, 1972. – 191 с.
- ИлСл** Слово о законѣ и благодати Илариона // Молдаван А.М. “Слово о законе и благодати” Илариона. – К.: Наук.думка, 1984. – С.78-196.
- КЗ** Зіновій К. Вірші. Приповіді посполиті / підгот. тексту І.П. Чепіги; вступ. стаття В.П. Колосової, І.П. Чепіги; істор.-літ. комент. В.П. Колосової. – К.: Наук. думка, 1971. – 391 с.
- КП** Абрамович Д.І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання / Д.І.Абрамович. – К.: Час, 1991 – 280 с.
- КЛ** “Книга Лѣчєбн[а] ѿ(т) многи(х) лѣкарствъ” Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 17-91.
- Кр** Російсько-український словник / гол. ред. А.Ю. Кримський: Електронна версія (А-П) / підгот. О. Телемко. – К., 2007. – 2568 с.
- ЛВел** Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками / С. Величко. – К.: Українська академія наук, 1926. – 275 с.
- ЛГВ** Галицько-Волинський літопис // Полное собрание русских летописей. Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. II. – С. 715-938.
- ЛК** Київський літопис // Полное собрание русских летописей. Т.2: Ипатьевская летопись. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – С. 384-707.
- ЛО** Лѣкарства ѿписа(нь)іє, которимы бє(з) мє(ди)ка в дому всѣкъ поратоватсѣ можетъ // Лікарські та господарські порадики XVIII ст. / підгот. до вид. В.А. Передрієнко. АН УРСР. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 17-91.
- ЛСам** Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1873. – 469 с.
- П** Грамоти XIV ст. / Упоряд., вступ. стаття, комент. і словники-показчики М.М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1974. – 255 с.
- ПВЛ** Повість временних літ за Лаврентіївським списком // Полное собрание русских летописей. Т.1: Лаврентьевская и Суздальская летописи по академическому списку. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – С.1-286.
- ПР** Правда русская / тексты подгот. к печати В.П. Любимов, Н.Ф. Лавров, М.Н. Тихомиров и др.; под ред. Б.Д. Грекова. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – Т.1 – 505 с.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.) / гл. ред. Р.И. Аванесов. – М.: Русский язык, 1988-1991. – Т. 1-4.
- Син** Синоніма славеноросская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. текстів пам’яток і вступ. статті Німчука В.В. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 91-172.

- Ср** Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка / И.И. Срезневский. – СПб., 1843-1912. – Т. 1-3.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1977-1978.
- СУМ** Словник української мови. Т.V. – К.: Наук.думка, 1974.- 840 с.
- Тимч** Історичний словник українського языка / за ред. Є. Тимченка. – Харків-Київ: ДВУ, 1930-1932. – Т.1. –XXIV, 937 с.
- УмСп** Словарь російсько-український (додаток до “Зорі” 1896 року) / зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка.– Львів: З друкарні НТШ під зарядом К. Беднарського, 1893-1898. – Т.1-4.
- УВ** Устав князя Володимира Святославича // Древнерусские княжеские уставы XI-XV вв. / изд. подгот. Я.Н. Шилов. – М.: Наука, 1976. – С. 22-24.
- УП** Українська поезія. Кінець XVI – поч. XVII ст. / уряд. В.П. Колосова, В.І. Кречотень. – К.: Наук. думка, 1978. – 432 с.
- Ф** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1964-1973. – Т.1-4.
- ХА** Истринъ В.М. Книги времениа и образныа Георгия мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т.І. Текст. – Петроград, 1920. – 612 с.
- ХД** Житие и хождение Даниила Русьскыя земли игумена, 1106-1108. Текст воспроизведен по древнейшему списку XV века. – Спб., 1896. – 79 с.
- Черных** Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. Т.І. – М.: Русский язык. – Медиа, 2006. – 621 с.
- ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н. Трубачева. Вып. 1-28. – М.: Наука, 1974-2001.
- ЯМ** Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717-1734 гг.) / Под. ред. А. Лазаревского. – К., 1983-1987. – Ч.І-ІІІ. – 418 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борковский В.И., Кузнецов П.С. Историческая грамматика русского языка / В.И. Борковский, П.С. Кузнецов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 512 с.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 287 с.
3. Вихованець І.Р. Студії про частини мови: Термінологічний аспект / І.Р. Вихованець // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – К., 2005. – Вип. VI. – С.3-9.
4. Гумецька Л.Л. Словотвір прислівників української актової мови XIV-XV ст. / Л.Л. Гумецька // Укр. мова в школі. – 1957. – № 6. – С. 19-26.
5. Даценко І.Б. Історія формування прислівників місця української мови: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / І.Б. Даценко. – К., 2007. – 215 с.
6. Демидова А.К. Переход предложно-именных сочетаний в наречиях / А.К. Демидова // Русский язык в школе. – 1957. – № 5. – С. 85-92.
7. Довга Т.М. Адвербіалізація іменникових словоформ родового відмінка / Т.М. Довга // Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвуз. респ. конф. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 116-117.
8. Иванов В.В. Историческая грамматика русского языка / В.В. Иванов. – М.: Просвещение, 1990. – 400 с.

9. Коневецкий А.К. История наречий в русском языке: автореф. дис. на соискание научн. степени д. филол. наук / А.К. Коневецкий. – Саратов, 1977. – 44 с.
10. Ломтев Т.П. Из истории русского синтаксиса / Т.П. Ломтев. – М.: Учпедгиз, 1954. – 256 с.
11. Мейе А. Общеславянский язык / А. Мейе. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1951. – 491 с.
12. Німчук В.В. Прислівник / В.В. Німчук // Історія української мови. Морфологія / С.П. Бевзенко, А.П. Грищенко, Г.Б. Лукінова та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 342- 412.
13. Німчук В.В. Синтаксичні функції прийменників / В.В. Німчук // Історія української мови. Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 131- 230.
14. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 500 с.
15. Самійленко С.П. З історичних коментарів до української мови. Прислівник / С.П. Самійленко // Українська мова в школі. – 1956. – № 6. – С.10-19.
16. Ткаченко В.А. Наречие / В.А. Ткаченко // Коломиец В.Т., Линник Т.Г., Лукинова Т.Б. та ін. Историческая типология славянских языков. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 120-137.
17. Федорук-Галкина Е.М. Наречие в современном русском языке / Е.М. Федорук-Галкина. – М., 1939. – 156 с.
18. Щербатюк Г.Х. Просте речення / Г.Х. Щербатюк // Історія української мови. Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 11-130.

УДК: 811.161.2' 04' 276.6: 34 (477.6 /82)

ЛЕКСИКА НА ОЗНАЧЕННЯ МИТНИХ ЗБОРІВ І ПОДАТКІВ У ТОРГОВЕЛЬНИХ АКТАХ ВОЛИНИ Й НАДДНІПРЯНЩИНИ XIV – СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

Бойко Л.П., к. філол. наук, доцент

Запорізький національний університет

У статті досліджується семантика назв митних зборів і податків, розглядаються синоніми і варіанти, характерні для цієї групи лексики.

Ключові слова: лексема, семантика слова, синоніми, варіанти.

Бойко Л.П. ЛЕКСИКА НА ОБОЗНАЧЕНИЕ ПОШЛИННЫХ СБОРОВ И ПОДАТЕЙ В ТОРГОВЫХ АКТАХ ВОЛЫНИ И НАДДНЕПРЯНЩИНЫ XIV – СРЕДИНЫ XVII СТОЛЕТИЯ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье исследуется семантика названий пошлинных сборов и податей, рассматриваются синонимы и варианты, характерные для этой группы лексики.

Ключевые слова: лексема, семантика слова, синонимы, варианты.

Boyko L. P. LEXICON ON NOMINATION OF CUSTOMS DUTIES AND TAXES IN TRADE ACTS IN VOLUN' AND NADDNIPRYANSHCHINA IN THE 14-th – MIDDLE OF THE 17-th CENTURIES / Zaporizhzhya National Universiti, Ukraine.

In the article semantics of names of customs duties and taxes is investigated, synonyms and variants, characteristic of this group of lexics, are analysed.

Key words: lexema, semantics of a word, synonyms, variants.

Номінативна система української мови різноманітна щодо свого виявлення: вона представлена багатьма лексичними групами, що формувалися протягом усього історичного розвитку мови. Досить багату й розгалужену мікросистему в ній становлять найменування митних зборів і податків.

Лексика на означення митних зборів і податків уже була об'єктом вивчення в українському мовознавстві. Зокрема, семантика й етимологія окремих номенів аналізованої лексичної групи розглядалася в лінгвістичних студіях В.Горобця [3], Д.Гринчишина [4], І.Керницького [6], А.Москаленка [8] та інших